

БЕЛАРУСЬ У ПАЧАТКУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ: ДАКУМЕНТАЛЬНЫ НАРАТЫЎ І ДАСЛЕДЧЫЦКІЯ ПАДЫХОДЫ

У. В. Здановіч

ГІСТАРЫЯГРАФІЧНАЕ ВЫВУЧЭННЕ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ПЕРЫЯДУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў 1990-я – ПАЧАТКУ 2000-х гг.: ДАСЯГНЕННІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Адной з неабходных умоў распрацоўкі гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны з’яўляецца гістарыяграфічны аналіз прац па праблеме, што будзе садзейнічаць далейшаму паглыбленню, сістэматызацыі навуковай інфармацыі пра мінулую вайну. Далейшыя дасягненні гістарычнай навукі ў значнай меры залежаць ад інтэнсіўнасці гістарыяграфічнага даследавання.

У савецкі перыяд гістарыяграфічная тэматыка займала даволі сціплае месца ў беларускай гістарычнай навучы. Як правіла, гэта былі гістарыяграфічныя ўводзіны да манаграфічных выданняў і гістарыяграфічныя раздзелы спецыяльных дысертацыйных даследаванняў па тэме, якія мелі бібліяграфічна-апісальны характар. Абароненыя кандыдацкія дысертацыі А. В. Сямёнавай і Н. П. Жук, прысвечаныя замежнай ваеннай гістарыяграфіі, падрыхтаваныя ў рэчышчы тагачаснай гістарыяграфічнай сітуацыі, кардынальна сітуацыю не мянялі [1; 2].

У незалежнай Беларусі гістарыяграфічнае асэнсаванне гісторыі Вялікай Айчыннай вайны падымаецца на якасна новы ўзровень. Пацвярджэннем таму з’яўляюцца канферэнцыі, непасрэдна прысвечаныя гістарыяграфіі, крыніцазнаўству, у рабоце якіх прымалі ўдзел і ваенныя гісторыкі рэспублікі. Вывучэнне праблемы гістарыяграфіі ўяўляе асаблівую даследчую цікавасць, таму што адбылося вылучэнне, афармленне і развіццё ўласнай беларускай гістарыяграфіі.

У дадзеным выступленні будзе звернута ўвага на асноўныя гістарыяграфічныя працы, якія ўбачылі свет у 1990-я – 2000-я гг. Наогул, усе даследаванні, якія з’явіліся ў разглядаемы перыяд, умоўна можна падзяліць на некалькі груп.

Да першай групы адносяцца калектыўныя выданні. На жаль, у незалежнай Беларусі падрыхтавана толькі адна гістарыяграфічная праца такога кшталту – выдадзеная ў 1999 г. кніга “Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства”, у якой упершыню ў гістарычнай навучы Беларусі зроблена спроба падвесці вынікі напрацовак айчынных даследчыкаў па ваеннай гісторыі рэспублікі [3]. У сувязі з тым, што на аўтарскім узроўні тэма была завершана яшчэ ў 1991 г., прааналізавана пераважна гістарыяграфія савецкага перыяду. Несумненнай заслугой аўтарскага калектыву з’яўляецца выдзяленне праблем ваеннай гісторыі Беларусі, якія патрабуюць дадатковага паглыбленага вывучэння.

Не адбылося істотнага прарыву ў выданнях асобных аўтараў. Па сутнасці, па айчыннай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны маюцца толькі манаграфіі У. В. Здановіча, у якіх у цэласным выглядзе разгледжаны працэс навуковага вывучэння гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны, прааналізаваны напрацоўкі айчынных навукоўцаў па праблеме пачатковага перыяду вайны, эвакуацыйных працэсаў у Беларусі ў 1941 г., формаў барацьбы насельніцтва на акупіраванай тэрыторыі, супрацоўніцтва беларускага насельніцтва з акупацыйнымі ўладамі, ідэалагічнага супрацьстаяння варагуючых бакоў, удзелу ўрадженцаў Беларусі на франтах вайны і еўрапейскім руху Супраціўлення, раскрыты працэс падрыхтоўкі кадраў даследчыкаў [4; 5]. Адзначым, што яны сталі асновай доктарскай дысертацыі аўтара.

Сярод прац выдзелім манаграфіі С. Я. Новікава, якія маюць не толькі гістарыяграфічны, але, што вельмі важна, і крыніцазнаўчы характар. Яшчэ адной асаблівасцю выданняў аўтара з'яўляецца аналіз нямецкамоўных гістарычных і гістарыяграфічных крыніц. У працы “Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі ў 1941–1944 гг.: агляд крыніц германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў” у першым раздзеле даецца агульная характарыстыка нямецкамоўных крыніц, выяўленых аўтарам у Федэральным ваенным архіве (г. Фрайбург) і Федэральным архіве Германіі (Берлін-Ліхтэрфельд), Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, Расійскім дзяржаўным ваенным архіве і, што з'яўляецца крокам наперад у вывучэнні нямецкіх дакументаў, праводзіцца археаграфічны аналіз асобных першакрыніц. Другі раздзел прысвечаны германскай гістарыяграфіі 1990-х гг. [6].

Другая кніга даследчыка “Беларусь у кантэксце германскай гістарыяграфіі гісторыі Другой сусветнай вайны”, выдадзеная праз два гады пасля вышэй адзначанай, хоць і складаецца таксама з дзвюх частак, мае іншае напавенне [7]. У прыватнасці, у ёй адсутнічае крыніцазнаўчы складнік і значна пашыраны гістарыяграфічны аналіз. У першай частцы ў сціслай форме даецца агляд айчыннай, англа-амерыканскай, нямецкамоўнай, польскай нямецкамоўнай, германскай гістарыяграфіі гісторыі Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў, вызначаюцца асноўныя этапы і тэндэнцыі іх развіцця, важнейшыя навуковыя канцэпцыі. У другой частцы падведзены вынікі нямецкіх даследаванняў па наступных праблемах: Беларусь напярэдадні германскай агрэсіі; характар “германа-савецкай вайны”; акупацыйная палітыка, якая мела злучаны характар і была накіравана на вынішчэнне (органы кіравання, ліквідацыя яўрэяў, ваеннапалонных, тэрор у дачыненні да мясцовага насельніцтва, калабарацыя, прымусовая праца, остарбайтэры); партызанскі рух; вызваленне Беларусі.

Аднак у 2014 г. С. Я. Новікаў вярнуўся да ідэі спалучэння гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Пры гэтым спалучэнне паднялося на новы ўзровень і набыло характар гістарыяграфічнай і крыніцазнаўчай кампаратывістыкі. У манаграфіі “Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні

баявых дзеянняў”, перавыдадзенай з дапаўненнямі ў 2015 г. у Смаленску, баявыя дзеянні паказаны на падставе параўнальна-гістарычнага аналізу гістарыяграфічных і гістарычных крыніц, у першую чаргу дакументальных, савецкага і нямецкага паходжання [8]. Дадзены метадалагічны падыход дазволіў аўтару па-новаму паказаць баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі летам 1941 года.

У 2006 г. убачыла свет манаграфія К. І. Козака “Германский оккупационный режим на территории Беларуси. 1941–1944 гг.: историография и источники” [9]. Выбраны аўтарам падыход не даў магчымасці правесці грунтоўны аналіз і прац беларускіх гісторыкаў. У манаграфіі, якая налічвае 268 старонак, 138 старонак (са 130 па 267) складае “Спіс ваенна-паліцэйскіх гарнізонаў, участкаў, апорных пунктаў на тэрыторыі Беларусі ў 1941–1944 гг.”. На гістарыяграфічны аналіз замежнай і беларускай літаратуры адведзена 77 старонак.

У новай манаграфіі К. І. Козака “Германские и коллаборационистские потери на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1944): анализ и итоги потерь” выдзелены спецыяльны раздзел “Гістарыяграфія і крыніцы даследавання”, у якім аналізуюцца працы нямецкіх даследчыкаў, некаторых англамоўных гісторыкаў, вучоных з Расіі, Украіны, прыбалтыйскіх краін, а таксама беларускіх навукоўцаў [10]. У асобных падраздзелах даецца кароткая характарыстыка айчынных і замежных крыніц, раскрываецца метадалогія вызначэння страт, асаблівасці іх падлікаў.

Адметнай асаблівасцю постсавецкай гістарыяграфіі з’яўляецца аналіз літаратуры па асобных аспектах выбранай праблемы. Дасягненні беларускіх гісторыкаў у даследаванні пытанняў патрыятычнага руху моладзі, станаўлення і развіцця камсамольска-маладзёжнага падполля, яго ролі па прыцягненні юнакоў і дзяўчат у партызанскую барацьбу, удзелу падростаючага пакалення Беларусі ў прагерманскіх маладзёжных саюзах і арганізацыях раскрыты ў працах А. А. Кавалені. Адзначаючы поспехі айчынных навукоўцаў у вывучэнні пытанняў, звязаных з дзейнасцю моладзі ў партызанскай і падпольнай барацьбе, авангарднай роляй у дыверсійных аперацыях, аўтарытэты гісторык выдзяляе маладаследаваныя аспекты акрэсленай тэмы: падрыхтоўка моладзі да ўзброенай барацьбы з ворагам, дзейнасць юнакоў і дзяўчат у пачатковы перыяд вайны, псіхалагічныя аспекты патрыятызму і гераізму [11].

Стан і перспектывы навуковай распрацоўкі праблемы супрацоўніцтва насельніцтва акупаваных фашыстамі краін са службамі і ведамствамі гітлераўскай Германіі, дзейнасці антысавецкіх ваенна-паліцэйскіх фарміраванняў на тэрыторыі Беларусі ў перыяд Другой сусветнай вайны вызначыў А. М. Літвін [12].

Гістарыяграфічныя раздзелы маюцца практычна ва ўсіх калектыўных выданнях: фундаментальным двухтомным выданні беларускіх гісторыкаў “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.” [13], “Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.” [14],

“Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг.” [15], “Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне” [16], “История белорусской государственности” [17].

У другой частцы кнігі “Беларусь. 1941–1945: Подвиг. Трагедия. Память” маецца спецыяльны раздзел “Вклад Беларуси в победу над фашизмом в отражении документов национального архивного фонда, отечественной и зарубежной историографии”, у якім змешчаны артыкулы У. В. Здановіча, С. Я. Новікава, Я. П. Бязлепкіна [18]. У артыкулах гэтых даследчыкаў раскрываюцца дасягненні і вызначаюцца нявырашаныя пытанні беларускай праблематыкі 1941–1945 гг. у айчыннай, германскай і англамоўнай гістарыяграфіі ЗША і Вялікабрытаніі

Наступны блок гістарыяграфічных прац складаюць дысертацыйныя даследаванні, якія прадстаўляюць аснову гістарычнай навукі і найбольш яскрава адлюстроўваюць узровень яе развіцця ў той ці іншы перыяд. Асабліва дадзенай групы крыніц з’яўляецца акадэмічнасць выкладання матэрыялу і адносна недаступнасць шырокаму колу чытачоў. Падрыхтоўка кадраў даследчыкаў, у першую чаргу дактароў і кандыдатаў навук, – важнейшая ўмова паспяховага вырашэння задач па вывучэнні гістарыяграфіі гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Аднак і на гэтым напрамку дасягненні беларускай гістарычнай навукі не ўраджаюць. Абаронена толькі адна доктарская дысертацыя У. В. Здановіча “Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1945 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі”, аснову якой, як адзначалася раней, склалі манаграфіі аўтара “Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1944 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі” і “Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Агляд крыніц і айчыннай гістарыяграфіі” [19].

Кандыдацкая дысертацыя С. А. Сіткевіча прысвечана канкрэтнай праблеме – аналізу айчыннай і польскай гістарыяграфіі дзейнасці польскага падполля на тэрыторыі Беларусі ў гады Другой сусветнай вайны [20].

У кандыдацкай дысертацыі Я. П. Бязлепкіна “Гістарыяграфія ЗША і Вялікабрытаніі па гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны” прааналізаваны асноўныя падыходы даследчыкаў ЗША і Вялікабрытаніі да вывучэння праблем на тэрыторыі рэспублікі ў перыяд нацысцкай акупацыі [21].

Праведзены аналіз паказаў, што ў беларускіх даследчыкаў маюцца пэўныя дасягненні ў гістарыяграфічным вывучэнні гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Падрыхтаваны, хоць і ў нязначнай колькасці, калектыўныя выданні і манаграфіі асобных аўтараў, абаронены адна доктарская і дзве кандыдацкія дысертацыі. Аднак гэта не адпавядае агульнаму стану гістарычнай навукі Беларусі на сучасным этапе. На жаль, у рэспубліцы адсутнічае гістарыяграфічная традыцыя. Не склалася і гістарыяграфічная школа. Для выпраўлення сітуацыі неабходна ў першую чаргу падрыхтоўка доктарскіх дысертацый па гістарыяграфіі. Ад наяўнасці дактароў навук залежыць не толькі агульны ўзровень навуковых даследаванняў, але і ўзровень падрыхтаваных кандыдацкіх дысертацый.

ЛІТАРАТУРА

1. *Семенова, А. В.* Фальсификация истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны современной реакционной историографией США : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. В. Семенова ; Ин-т истории АН БССР. – Минск, 1967. – 26 с.
2. *Жук, Н. П.* Партизанское движение Белоруссии периода Великой Отечественной войны в отражении западногерманской буржуазной историографии : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н. П. Жук ; АН БССР, Ин-т истории. – Минск, 1991. – 31 с.
3. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства : зб. арт. / пад рэд. В. І. Марціновіча. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 253 с.
4. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1944 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі : манаграфія / У. В. Здановіч ; навук. рэд. А. А. Каваленя ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2008. – 257 с.
5. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Агляд крыніц і айчыннай гістарыяграфіі : манаграфія / У. В. Здановіч ; навук. рэд. А. А. Каваленя ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2012. – 283 с.
6. *Новікаў, С. Я.* Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі ў 1941–1944 гг.: агляд крыніц германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў / С. Я. Новікаў ; навук. рэд. Г. А. Космач ; Беларус. дзярж. лінгвіст. ун-т. – Мінск : МДЛУ, 2002. – 219 с.
7. *Новікаў, С. Я.* Беларусь у кантэксце германскай гістарыяграфіі гісторыі Другой сусветнай вайны / С. Я. Новікаў ; навук. рэд. Э. Р. Іофе. – Мінск : МДЛУ, 2004. – 284 с.
8. *Новікаў, С. Я.* Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. – Мінск: МДЛУ, 2014. – 300 с.
9. *Козак, К. И.* Германский оккупационный режим на территории Беларуси. 1941–1944 гг. : историография и источники / К. И. Козак ; под ред. А. А. Ковалени. – Минск : БГУ, 2006. – 268 с.
10. *Козак, К. И.* Германские и коллаборационистские потери на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1944) : анализ и итоги потерь / К. И. Козак. – Минск, 2012. – 374 с.
11. *Каваленя, А. А.* Моладзь Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / А. А. Каваленя // Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства : зб. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі ; навук. рэд.: Я. С. Паўлаў, А. М. Літвін. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – С. 123–162.
12. *Літвін, А. М.* Антысавецкія ваенна-паліцэйскія фарміраванні на тэрыторыі Беларусі ў Другой сусветнай вайне: стан і перспектывы даследавання / А. М. Літвін // Гіст. альм. – 2001. – Т. 4. – С. 87–100.

13. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў к. XVIII – пач. XXI стст. : у 2 кн. / рэдкал.: А. А. Коваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Кн. 2 / М. У. Смяховіч [і інш.]. – 654 с.
14. Беларусь в годы Великой Отечественной войны : 1941–1945 гг. / А. А. Коваленя (рук. авт. кол.) [и др.]. – Минск : БелТА, 2005. – 544 с.
15. Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг. : в 2 кн. / Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т історыі ; редкол.: А. А. Коваленя [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2014. – Кн. 2. – 335 с.
16. Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне / А. М. Литвин [и др.] ; редкол.: А. А. Коваленя (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2015. – 495 с.
17. История белорусской государственности : в 5 т. / А. А. Коваленя [и др.] ; Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т історыі. – Минск : Беларус. навука, 2018–2020. – Т. 4 : Белорусская государственность накануне и в период Великой Отечественной войны и послевоенного восстановления (1939–1953 гг.). – 2019. – 567 с.
18. Беларусь. 1941–1945: Подвиг. Трагедия. Память : в 2 кн. / НАН Беларусі, Ін-т історыі ; редкол.: А. А. Коваленя (пред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – Кн. 2. – 358 с.
19. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1944 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі : аўтарэф. дыс. ... д-ра гіст. навук : 07.00.09 / У. В. Здановіч ; Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2016. – 49 с.
20. *Ситкевич, С. А.* Деятельность польского подполья на территории Беларуси (1939–1954 гг.): историография проблемы : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.09 / С. А. Ситкевич ; Ін-т історыі НАН Беларусі. – Мінск, 2002. – 20 с.
21. *Бязлепкін, Я. П.* Гістарыяграфія ЗША і Вялікабрытаніі па гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.09 / Я. П. Бязлепкін ; Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2014. – 25 с.